

Girişimcilik Eğitiminin Turizm Öğrencilerinin Bireysel Girişimcilik Yönelimine Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma

A Qualitative Study on the Effect of Entrepreneurship Education on Tourism Students' Individual Entrepreneurship Orientation

Emine BALCI ^a

^a Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Ankara, Türkiye. emine.balci@hbv.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
Anahtar Kelimeler: Girişimcilik yönelimi Girişimcilik eğitimi Turizm öğrencileri Turizm eğitimi Gönderilme Tarihi 6 Temmuz 2025 Revizyon Tarihi 10 Eylül 2025 Kabul Tarihi 15 Eylül 2025 Makale Kategorisi: Araştırma Makalesi	Amaç – Bu araştırmanın temel amacı, turizm eğitimi gören üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğitimi almadan önce ve aldıktan sonraki bireysel girişimcilik eğilimindeki değişimi analiz etmektir. Yöntem – Araştırmada nitel araştırma deseni benimsenmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Örneklem grubu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde turizm eğitimi alan 20 lisans ve ön lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Veriler, öğrencilerle girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrası yapılan mülakatlarla toplanmış, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular – Elde edilen veriler, girişimcilik eğitimlerinin öğrencilerin girişimcilik tanımlarını daha derinlemesine anlamalarını sağladığını, girişimcilik için gerekli olan özelliklere ilişkin algılarında gelişmeler meydana getirdiğini ve öz güven, girişkenlik, kararlılık gibi kişisel niteliklerde olumlu değişiklikler sağladığını göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin girişimcilik yöneliminin arttığı ve girişimcilik bağlamında stratejik düşünme, planlama ve yaratıcı fikir üretme gibi becerilere dair farkındalıklarının yükseldiği saptanmıştır. Tartışma - Girişimcilik eğitimi, mesleki bilgi kazandırmanın yanı sıra bireylerin kişisel farkındalıklarını, hedef belirleme yetilerini ve öz yeterlik algılarını da geliştirmektedir. Bu doğrultuda girişimcilik derslerinin üniversite düzeyinde daha yaygın ve deneyim temelli biçimde sunulması önerilmektedir.
ARTICLE INFO	ABSTRACT
Keywords: Entrepreneurial orientation Entrepreneurship education Tourism students Tourism education Received 6 July 2025 Revised 10 September 2025 Accepted 15 September 2025 Article Classification: Research Article	Purpose – The objective of this study is to examine the change in individual entrepreneurial orientation of tourism students at the university level before and after entrepreneurship education. Design/methodology/approach – A qualitative research design was adopted. Semi-structured written questionnaires were administered to 20 associate and undergraduate students at Ankara Hacı Bayram Veli University. The collected data were analyzed using descriptive analysis. Results – The findings show that entrepreneurship education enhances students' understanding of entrepreneurial concepts and their awareness of required entrepreneurial traits. Positive developments were observed in personal characteristics such as self-confidence, initiative, and determination. Additionally, the tendency to start a business increased, along with improved awareness of skills such as strategic thinking, planning, and creativity. Discussion – Entrepreneurship education contributes not only to professional knowledge but also to personal development by fostering self-awareness, goal setting, and self-efficacy. Based on the findings, it is recommended that comprehensive and experience-based entrepreneurship education be more widely integrated into university tourism curricula.

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Balci, E. (2025). Girişimcilik Eğitiminin Turizm Öğrencilerinin Bireysel Girişimcilik Yönelimine Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 17 (3), 2587-2605.

1. Giriş

Girişimci, risk üstlenerek üretim faktörlerini bir araya getiren ve bu yolla mal veya hizmet üreten kişi olarak tanımlanmaktadır (Ayvaz, 2020). Daha geniş bir çerçevede bakıldığında girişimci; yaratıcılığıyla yeni örgütlenme modellerini ve teknolojileri hayata geçiren, farklı pazar fırsatları geliştiren, yenilikçi ya da farklılaştırılmış ürün ve hizmetleri sunarak ekonomik dinamizmi artıran ve ticari süreçlerin sürekliliğini sağlayan bireylerdir (Korkmaz, 2012). Bu bağlamda girişimcilik yalnızca yeni işletmelerin kurulması ve istihdam yaratılmasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda ekonomik büyümeyi teşvik eden, toplumsal refahı artıran ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunan önemli bir mekanizma olarak görülmektedir. Dolayısıyla işsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasında etkin rol oynamakta, toplumların ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetlerin sağlanmasında kilit bir işlev üstlenmektedir (Neumann, 2021).

Turizm sektörü, girişimcilik anlayışının en güçlü biçimde yansıdığı alanlardan biridir. Konaklama, eğlence, spor ve turizm endüstrileri; yenilik, kalkınma ve yönetim tartışmalarının girişimcilik perspektifinde ele alındığı sektörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda girişimcilik, söz konusu sektörlerde yeniliğin ve istihdamın temel itici gücü olarak görülmekte; aynı zamanda hızla değişen turist beklentilerini karşılamak açısından da önem taşımaktadır (Ball, 2005). Turizm girişimciliği, yerel halkın ekonomik yaşamına katkı sağlamakta ve bölge sakinlerinin yaşam kalitesinin artmasına destek olmaktadır (Séraphin vd., 2013, s. 77). Bir destinasyonun turizm gelirini artırabilmesi için talep yaratması gerekmektedir. Ancak bu talep, turistik kaynakları ziyaretçilerin kullanımına açan işletmeler aracılığıyla karşılanabilir (Yılmazdoğan & Kaşlı, 2011). Bu nedenle turizmde girişimcilik kültürünün geliştirilmesi, farkındalığın artırılması ve özellikle girişimcilik eğitime ağırlık verilmesi, sektörün sürdürülebilir gelişimi açısından zorunluluk arz etmektedir.

Öztürk (2008), sosyal anlamda girişimcilik kültürünün oluşmasını sağlamak adına, bireylerin düşüncelerini gerçekleştirmesini sağlayabilmeleri için gereken donanımın ve finansman kaynağının oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır. Bunun için de eğitim gerektiğini ve eğitimcilere girişimcilik davranışlarını somut tecrübelerle desteklemeleri doğrultusunda birtakım görevler düştüğünü belirtmektedir. Yumuk (2013), aile desteği, fon olanakları, devlet teşvikleri, bireyin aldığı eğitim gibi faktörlerin bireylerin girişimci olma yönündeki kararlarını etkilediğini söylemektedir. Ona göre eğitim, göz ardı edilmemesi gereken bir faktördür ve üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimi genç yaştaki bireylerin bakış açısını etkilemesi, girişimcilik kariyer hedefleri koymaları adına önemlidir.

Bireysel değerlerin gelişiminde aile ve toplumun etkisi güçlü olsa da yükseköğretim kurumlarında sunulan girişimcilik ve yenilik odaklı dersler, bireylerin değer sistemlerinin gelişimine katkı sağlamakta ve turizm sektöründe katma değer yaratabilecek girişimci bireylerin yetişmesine zemin hazırlamaktadır (Tuncer ve Doğan, 2016). Türkiye'de Çuhadar ve Altınel (2016) tarafından ortaöğretim düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimlerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla girişimcilik eğitiminin sadece yükseköğretimde değil, eğitimin diğer kademelerinde de olumlu etki yarattığı söylenebilir. Afrika'da yapılan bir çalışmada, Ntshangase vd. (2024), girişimcilik eğitimi alan turizm öğrencilerinin girişimcilik algılarının daha olumlu şekillendiğini ve algıların doğrudan girişimcilik niyetlerine yansıdığını ortaya koymaktadır. Yunanistan'da gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise, Xanthopoulou ve Sahinidis (2025), deneyimsel girişimcilik eğitiminin turizm öğrencilerinin sosyal girişimcilik niyetleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını tespit etmiştir.

Turizm sektöründeki girişimciliğin önemi dikkate alındığında Türkiye'de turizm alanında yükseköğretim düzeyinde sunulan girişimcilik eğitiminin mevcut durumu da öğrencilerin girişimcilik yetkinliklerinin geliştirilmesi, sektöre yenilikçi bireyler kazandırılması ve sürdürülebilir turizm girişimlerinin teşvik edilmesi açısından değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zira ekonomik gelişmenin en önemli kaynaklarından biri girişimciliktir. Turizm endüstrisinin de önemli rol oynadığı ülke kalkınmasının sağlanmasında, sürdürülebilir kalkınmanın yaratılmasında girişimcilik önemli bir rol oynamaktadır. Girişimcilik kültürünün oluşturularak girişimci sayısının artırılabilmesi, yapılan girişimciliklerin başarılı olabilmesi için bu konuda eğitim desteğinin verilmesi ve yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Girişimcilik, sadece bir fikrin/hayalin eyleme geçirilerek ticari anlamda işletme kurulması değildir. Aynı zamanda girişimci bireyin de yaratıcılık yönünü ortaya çıkaran, toplum yararına ve ülke kalkınmasına katkı sunan yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Eğitim sistemi içerisinde girişimcilik derslerinin desteklenmesi hem vatandaşların birey olarak gelişimini hem ülke kalkınmasını destekleyecektir. Dolayısıyla üniversitede verilecek girişimcilik eğitimi öğrencilerin girişimci

kimliği kazanmasına, kendi işletmelerini kurmaları konusunda farkındalıklarının oluşmasına ve mezuniyet sonrasında kendi iş fikirlerini eyleme geçirmelerine olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, turizm eğitimi alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğitimi öncesindeki ve sonrasındaki bireysel girişimcilik yönelimlerini belirlemektir. Buradan hareketle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde turizm alanında eğitim alan 20 ön lisans ve lisans öğrencisiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş ve Girişimcilik dersini almadan önce ve dersi aldıktan sonraki girişimcilik yönelimleri betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

2. Literatür

2.1.Turizm Eğitiminde Girişimcilik

Sürdürülebilirlik, insan faaliyetlerinin doğaya verdiği zararları en aza indirerek ekonomik, toplumsal ve çevresel alanlarda sürekliliğin korunması olarak tanımlanmaktadır (Ballı, 2019). Girişimcilik, bir mesleki faaliyeti başlatmanın ilk adımıdır. Doğru fırsatları görmek, değerlendirmek ve seçmenin yanı sıra; yenilik, büyüme, risk alma ve yeni bir şey ortaya koyma gibi unsurları da içermektedir (Çuhadar ve Altinel, 2016). Girişimcilik, durgun ekonomilerin canlandırılmasında, yeni istihdam alanlarının oluşturulmasında ve teknolojik gelişimin hızlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Küresel ölçekte yaşanan ekonomik dönüşümler sürecinde, girişimcilik çağı yükselen değerleri arasında yer almaktadır (Sirkeci, 2013). Girişimcilik politikaları, girişimcilik sürecinin başlamasından önceki hazırlık evresi ile başlayan ve kuruluşun ilk aşamalarına kadar uzanan dönemi kapsayarak, girişimciliği destekleyici önlemleri içermektedir (Mirzanti vd., 2015). Kültür, bir toplumun "değerler sistemi" olarak tanımlanmaktadır. Kültür kavramı girişimcilikle ilişkilendirildiğinde, yaratıcılık ve fırsatları değerlendirmeye yönelik bir "iş yapma anlayışına" dönüşmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015). Sürdürülebilir kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşabilmek için bireylerin girişimci olmaya teşvik edilmesi ve bu yönde uygun sosyo-ekonomik koşulların sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bireylerin kendi işlerini kurmaya yönlendirilmesi ve bir "girişimcilik kültürü" oluşturulması gerekmektedir (Karasioğlu ve Duman, 2006). Bu bağlamda eğitim, girişimcilik kültürünün geliştirilmesinde kilit bir rol üstlenmektedir. Özellikle eğitimcilere bu sürecin inşasında önemli sorumluluklar düşmektedir (Öztürk, 2008). Literatürde; Naudé (2013), girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini teorik ve ampirik düzeyde incelemiştir. Çalışmasında, girişimciliğin yenilikçilik, istihdam yaratımı ve sermaye oluşumu gibi mekanizmalar yoluyla ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini öne sürmektedir. Önce ve Marangoz (2014), girişimciliğin ekonomik kalkınma sürecindeki rolünü teorik bir çerçevede ele alarak, girişimci faaliyetlerin özellikle yenilikçilik ve yatırım dinamikleri yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, girişimciliğin bireysel refahın yanı sıra toplumsal ve bölgesel kalkınmayı da teşvik edici bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Fritsch ve Wyrwich (2017), Almanya örneği üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmalarında, bölgesel girişimcilik kültürünün uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadırlar. Bulgular, tarihsel olarak güçlü girişimcilik geçmişine sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik performansa sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, girişimcilik kültürünün nesiller arası aktarımının ve yerel politikaların önemini ortaya koymaktadır. Asian Development Bank (2022) tarafından yayımlanan raporda, girişimcilik faaliyetlerinin Asya ülkelerinin ekonomik büyümesindeki rolü analiz edilmiştir. Rapor, özellikle genç ve yenilikçi girişimcilerin desteklenmesiyle ekonomik çeşitlenmenin ve verimliliğin artırılabilceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca raporda, dijitalleşme ve teknoloji tabanlı girişimlerin büyüme üzerindeki pozitif etkileri vurgulanmaktadır. Altiner ve Öztürk (2023), çalışmalarında on yükselen piyasa ekonomisindeki girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel veri analizine dayanan bulgular, girişimciliğin ekonomik performans üzerinde oynadığı belirleyici role dikkat çekmektedir. Çalışma bulguları, girişimcilik faaliyetlerini teşvik edici politika ve uygulamaların geliştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Günümüzde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sürdürülebilir biçimde sağlanmasında girişimcilik önemli bir stratejik araç olarak öne çıkmaktadır. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)'in 2003 yılı raporunda da belirtildiği üzere, girişimcilik sadece ekonomik büyüme ile ilişkili değildir. Yerel kalkınmanın, istihdam yaratımının ve toplumsal kapsayıcılığın da temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede girişimcilik eğitimleri, bireylerin iş kurma becerilerini geliştirmenin ötesinde, yenilikçilik, fırsatları değerlendirme, risk yönetimi ve problem çözme gibi temel yetkinlikleri kazanmalarına da katkı sunmaktadır. Raporda, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenebilmesi için yerel düzeyde girişimcilik potansiyelinin açığa çıkarılması gerektiği ifade edilmektedir. Girişimcilik potansiyelinin

geliştirilmesinde eğitim kurumlarının etkin rol üstlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (OECD, 2003). Girişimcilik eğitimi, bireylerin girişimsel davranışlarda bulunma niyetini geliştirmeye ve bu niyeti etkileyen unsurlar olan girişimcilik bilgisi, girişim faaliyetlerine yönelik arzu ve uygulanabilirlik algısını artırmaya yönelik yapılandırılmış eğitim ve öğretim etkinliklerini kapsamaktadır (Liñán, 2004, akt. Boubker vd., 2021). Girişimcilik eğitime dair geliştirilen kamu politikaları, girişimciliği destekleyici uygulamalar arasında yer almaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalarda, girişimcilik eğitimi ile girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Walter and Block, 2016).

Ateljevic ve Page'e (2009) göre, turizm ile girişimcilik arasındaki temel bağlantı; turizm sektörüne yönelik yeni iş imkânlarının yaratılması ve yerel kapasitenin geliştirilmesine yönelik politikaların oluşturulmasıdır. Hızla büyüyen turizm endüstrisi, topluma gelir ve istihdam sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır (Nordin vd., 2014). Kline vd. (2014), turizmin bir bölgenin ekonomik başarısı açısından kritik bir unsur olduğunu ve başarının da büyük ölçüde girişimcilerin katkısıyla mümkün hâle geldiğini vurgulamaktadır. Girişimcilik süreci, küçük ölçekli işletmelerin yönetiminin yanı sıra pazara yenilikçi ya da farklılaştırılmış ürün sunumunu da kapsayarak ekonomik değer yaratıp fırsatlar oluşturmaktadır. Turizm sektöründe gerçekleştirilen girişimci faaliyetler hem ekonomik hem de sosyal katkılar sağlayarak ve yeni istihdam alanları yaratarak bölgesel kalkınmayı desteklemektedir (Aydemir vd., 2011). Girişimci olma kararını etkileyen faktörler incelendiğinde, eğitim unsuru göz ardı edilemeyecek kadar belirleyicidir. Özellikle üniversite düzeyinde sunulan girişimcilik eğitiminin, genç bireylerin girişimciliği bir kariyer seçeneği olarak değerlendirmelerini sağlama açısından önemli katkılar sunduğu ifade edilmektedir (Yumuk, 2013).

2.2. Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Üniversiteler

Türkiye’de turizm eğitimi, farklı üniversitelerin bünyesindeki fakülteler ve yüksekokullar aracılığıyla geniş bir yelpazede sunulmaktadır. Türkiye’de turizm eğitimi hem lisans hem de ön lisans düzeyinde çok çeşitli programlarda yer almaktadır. Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) 2024 yılı Program Atlası verilerine göre; Turizm İşletmeciliği, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Rekreasyon Yönetimi ve Turizm Rehberliği gibi lisans programları fakülte ve yüksekokul bünyelerinde yer almaktadır. Turizm İşletmeciliği programı 43 devlet ve 7 vakıf üniversitesinde; Gastronomi ve Mutfak Sanatları programı ise 43 devlet ve 25 vakıf üniversitesinde fakülte düzeyinde sunulmaktadır. Ayrıca Rekreasyon Yönetimi 15, Turizm Rehberliği ise 38 farklı devlet üniversitesinde fakülte düzeyinde eğitim vermektedir. Yüksekokul bünyesindeki benzer programlarla birlikte KKTC’deki üniversiteler de sayılara dâhil edildiğinde, Türkiye’de turizm eğitimi veren programların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Öte yandan, ön lisans düzeyinde de aşçılık, turizm ve seyahat hizmetleri, sağlık turizmi işletmeciliği ve kültürel miras gibi çeşitli alanlara yönelik programlar dikkat çekmektedir. Aşçılık programı 105 üniversitede sunulurken turizm ve seyahat hizmetleri 47, sağlık turizmi işletmeciliği ise toplamda 9 üniversitede bulunmaktadır.

YÖK Atlas (2024) verilerine göre, toplamda “226” turizm eğitimi veren “lisans programı” bulunmaktadır. Turizm eğitimi veren “168” “ön lisans programı” bulunmaktadır. Toplamda “394” turizm eğitimi veren program bulunmaktadır.

Türkiye genelinde sunulan turizm programlarının çeşitliliği ve yaygınlığı dikkate alındığında, başkent Ankara’daki üniversitelerde yer alan turizm eğitimi programlarının yapısı da ayrı bir önem taşımaktadır. YÖK Atlas (2024) verilerine göre, Ankara’da turizm lisans eğitimi verilen “9” program bulunmaktadır. Ankara’da farklı üniversiteler bünyesinde turizm alanına yönelik çeşitli lisans programları sunulmaktadır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nde Rekreasyon Yönetimi, Turizm İşletmeciliği, Gastronomi ve Mutfak Sanatları ile Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümleri Turizm Fakültesi çatısı altında yer almaktadır. Vakıf üniversiteleri kapsamında ise Atılım Üniversitesi (İngilizce) ve Başkent Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği programını sırasıyla İşletme Fakültesi ve Ticari Bilimler Fakültesi bünyesinde yürütmektedir. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi (İngilizce) ise Turizm ve Otel İşletmeciliği programını Uygulamalı Bilimler Fakültesi bünyesinde sunmaktadır. Ayrıca Gastronomi ve Mutfak Sanatları programı da Ankara’daki üç üniversite tarafından verilmektedir: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Turizm Fakültesi), Ankara Medipol Üniversitesi (Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İngilizce) ve Başkent Üniversitesi (Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi).

YÖK Atlas (2024) verilerine göre, Ankara’da turizm alanına yönelik ön lisans düzeyinde eğitim sunan çeşitli meslek yüksekokullarında 7 program bulunmaktadır. Aşçılık programı, Ankara Hacı Bayram Veli

Üniversitesi Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu, Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu ve Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde sunulmaktadır. Turizm ve Otel İşletmeciliği programı ise Ankara Üniversitesi (Beypazarı MYO) ve Başkent Üniversitesi (Sosyal Bilimler MYO) tarafından yürütülmektedir. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu'nda Turizm ve Seyahat Hizmetleri programı da bulunmaktadır. Ankara Medipol Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu bünyesinde Sağlık Turizmi İşletmeciliği programı yer almaktadır. Bu programlar, turizm sektörünün farklı alt alanlarında ara eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla ön lisans düzeyinde uygulamalı eğitim sunmaktadır.

Ankara'daki devlet ve vakıf üniversitelerinde turizm lisans programlarında verilen girişimcilik eğitime ilişkin veriler aşağıda bulunan Tablo 1'de verilmiştir. Bu tablo, Ankara'da bulunan ve turizm eğitimi veren üniversitelerin lisans programlarının ders bilgi paketlerinin taranması sonucunda oluşturulmuştur.

Tablo 1 Ankara'da Turizm Eğitimi Verilen Lisans Programları Girişimcilik Dersi Tablosu

ÜNİVERSİTE ADI	PROGRAM ADI	DERS ADI	DERSİN TÜRÜ	DERS SAATİ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Turizm Fakültesi)	Girişimcilik ve İş Kurma	Seçmeli	2
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Rekreasyon Yönetimi (Turizm Fakültesi)	Girişimcilik ve İş Kurma	Seçmeli	2
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği (Turizm Fakültesi)	Girişimcilik ve İş Kurma	Seçmeli	2
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Turizm İşletmeciliği (Turizm Fakültesi)	Girişimcilik ve İş Kurma	Seçmeli	2
Atılım Üniversitesi	Turizm İşletmeciliği (İşletme Fakültesi)	Girişimcilik dersi bulunmamaktadır	-	-
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	Turizm ve Otel İşletmeciliği (Uygulamalı Bilimler Fakültesi)	Girişimcilik Yönetimi	Seçmeli	3
Başkent Üniversitesi	Turizm İşletmeciliği (Ticari Bilimler Fakültesi)	Turizm Endüstrisinde Girişimcilik	Zorunlu	3
Başkent Üniversitesi	Turizm İşletmeciliği (Ticari Bilimler Fakültesi)	Girişimcilik	Seçmeli	3
Başkent Üniversitesi	Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi)	Girişimcilik	Seçmeli	2
Ankara Medipol Üniversitesi	Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi)	Girişimcilik dersi bulunmamaktadır	-	-

Kaynak: YÖK Atlas, 2024

Tablo 1'deki Ankara'daki üniversitelerin turizm alanında sundukları lisans programlarının içerikleri incelendiğinde, bazı bölümlerde girişimcilik odaklı derslere yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi bünyesindeki Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Rekreasyon Yönetimi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği ile Turizm İşletmeciliği programlarında "Girişimcilik ve İş Kurma" dersi seçmeli olarak sunulmaktadır ve haftalık ders saati 2 saat olarak belirlenmiştir. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nin Turizm ve Otel İşletmeciliği programında ise

“Girişimcilik Yönetimi” başlığı altında seçmeli bir ders verilmekte olup ders saati haftada 3 saattir. Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi bünyesindeki Turizm İşletmeciliği programında girişimcilik eğitimi daha yoğun şekilde yer almaktadır. Bu kapsamda “Turizm Endüstrisinde Girişimcilik” adlı ders zorunlu, “Girişimcilik” dersi ise seçmeli olarak sunulmaktadır. Her iki ders de haftalık 3 saat olarak planlanmıştır. Üniversitenin Gastronomi ve Mutfak Sanatları programında ise “Girişimcilik” dersi seçmeli olarak ve 2 saat şeklinde okutulmaktadır. Diğer yandan, Ankara Medipol Üniversitesi ve Atılım Üniversitesi bünyesinde sunulan ilgili lisans programlarında girişimcilik temalı bir dersin bulunmadığı görülmektedir.

Ankara’daki turizm alanında ön lisans düzeyinde eğitim veren devlet ve vakıf üniversitelerindeki girişimcilik eğitimine ilişkin veriler aşağıda bulunan Tablo 2’de sıralanmıştır. Tablo 2, Ankara’da bulunan ve turizm eğitimi veren üniversitelerin ön lisans programlarının ders bilgi paketlerinin taranması sonucunda oluşturulmuştur.

Tablo 2 Ankara’da Turizm Eğitimi Verilen Ön lisans Programları Girişimcilik Dersi Tablosu

ÜNİVERSİTE ADI	PROGRAM ADI	DERS ADI	DERSİN TÜRÜ	DERS SAATİ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Aşçılık (Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi	Seçmeli	2
Ankara Üniversitesi	Aşçılık (Beypazarı Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik	Seçmeli	1
Ankara Üniversitesi	Turizm ve Seyahat Hizmetleri (Beypazarı Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik	Seçmeli	1
Ankara Üniversitesi	Turizm ve Otel İşletmeciliği (Beypazarı Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik	Seçmeli	1
Başkent Üniversitesi	Aşçılık (Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik	Seçmeli	3
Başkent Üniversitesi	Turizm ve Otel İşletmeciliği (Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik	Seçmeli	3
Ankara Medipol Üniversitesi	Sağlık Turizmi İşletmeciliği (Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu)	Girişimcilik dersi bulunmamaktadır	-	-

Kaynak: YÖK Atlas, 2024

Tablo 2 incelendiğinde Ankara’da turizm alanında ön lisans düzeyinde eğitim sunan meslek yüksekokullarında girişimcilik derslerine de yer verildiği görülmektedir. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu’nda yer alan Aşçılık programında, “Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi” adlı seçmeli ders haftalık 2 saat olarak verilmektedir. Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu bünyesindeki Aşçılık, Turizm ve Seyahat Hizmetleri ve Turizm ve Otel İşletmeciliği programlarında ise “Girişimcilik” dersi seçmeli olarak sunulmakta olup her biri haftalık 1 saat ders içeriğine sahiptir. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu’nda hem Aşçılık hem de Turizm ve Otel İşletmeciliği programlarında “Girişimcilik” dersi seçmeli olarak verilmekte, her iki programda da ders saati haftada 3 saat olarak belirlenmiştir. Öte yandan, Ankara Medipol Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu’nda yer alan Sağlık Turizmi İşletmeciliği programında girişimcilik dersine yer verilmediği görülmektedir.

Literatür genel olarak incelendiğinde, girişimciliğin sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme süreçlerinde stratejik bir araç olarak öne çıktığı görülmektedir. Girişimciliğin yalnızca iş kurma faaliyetleriyle sınırlı kalmadığı; yenilikçilik, istihdam yaratımı, yerel kalkınma ve toplumsal kapsayıcılık gibi farklı boyutlarda katkılar sunduğu vurgulanmaktadır (OECD, 2003; Naudé, 2013; Fritsch and Wyrwich, 2017). Özellikle kültürel faktörlerin ve bölgesel girişimcilik geçmişinin ekonomik performans üzerindeki uzun vadeli etkileri dikkat çekmekte, dijitalleşme ve teknoloji tabanlı girişimlerin genç nüfus için yeni fırsatlar yarattığına işaret edilmektedir (Asian Development Bank, 2022; Altner ve Öztürk, 2023). Eğitim süreci ise girişimcilik niyetinin oluşumunda kritik bir unsur olarak öne çıkmakta; girişimcilik eğitimi, bireylerin iş kurma becerilerinin yanı sıra risk yönetimi, fırsatları değerlendirme ve problem çözme yetkinliklerini de geliştirmektedir (Walter and Block, 2016; Boubker vd., 2021). Turizm sektörü özelinde girişimciliğin ekonomik ve sosyal faydalar sağladığı, küçük ölçekli işletmeler aracılığıyla yenilikçi ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine katkı sunduğu ortaya konmaktadır (Aydemir vd., 2011; Kline vd., 2014;). Türkiye örneğinde ise yükseköğretim kurumlarında girişimcilik eğitiminin farklı yoğunluklarda yer aldığı, bazı üniversitelerde zorunlu ders olarak verilirken bazılarında seçmeli ve sınırlı saatlerle sunulduğu belirlenmiştir (YÖK Atlas, 2024). Bu farklılık, turizm eğitimi alanında girişimcilik kültürünün aktarımında henüz bütüncül bir yaklaşımın sağlanamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, mevcut literatür turizm eğitimi kapsamında girişimcilik derslerinin daha sistematik, uygulamaya dönük ve sektörle iş birliğini güçlendirecek şekilde geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli/Hipotezleri

Yukarıda aktarılan literatürdeki çalışmalarda da görüldüğü üzere girişimcilik, çağdaş ekonomilerin kalkınma süreçlerinde stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Özellikle hizmet sektörünün dinamik yapısında önemli bir yere sahip olan turizm endüstrisi, girişimcilik faaliyetleriyle desteklendiğinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada etkili olmaktadır. Girişimciliğin ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkı sunabilmesi için bu alanda sistematik eğitimlerin verilmesi ve girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması gereklidir. Bu bağlamda, bireylerin girişimci potansiyelini ortaya çıkaracak eğitim uygulamaları, girişim sayısının ve başarı oranının artmasına doğrudan katkı sunmaktadır.

Girişimcilik yalnızca ekonomik kazanç elde etmeyi hedefleyen bir faaliyet değil; aynı zamanda bireyin yaratıcı yönünü geliştirerek, toplumsal fayda üreten ve ülke kalkınmasına hizmet eden bir süreçtir. Dolayısıyla bu çalışmada eğitim sistemine entegre edilen girişimcilik derslerinin, bireylerin girişimci kimliklerini oluşturmalarına katkı sağladığı, onların kendi iş fikirlerini geliştirme ve uygulamaya geçirme kapasitelerini artırdığı varsayımından hareket edilmiştir. Bu varsayımdan hareketle çalışmanın temel amacı, turizm eğitimi alan üniversite lisans ve ön lisans öğrencilerinin, girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki bireysel girişimcilik eğilimlerini belirlemek ve eğitimin bu yöndeki etkilerini analiz etmektir.

3.2. Evren ve Örneklem

Nitel araştırma yöntemlerinde örneklem seçiminde araştırmacının veri toplayacağı alanı ve katılımcıları iyi tanıması beklenir. Küçük gruplar üzerinden gerçekleştirilen nitel çalışmalar, örneklem grubunun tekrarlı uygulamalarla değerlendirilmesi yoluyla daha ayrıntılı ve zengin verilerin elde edilmesine imkân tanır (Neuman ve Robson, 2014). Nitel araştırmalarda farklı örnekleme stratejileri bulunmakla birlikte, genellikle araştırma konusunu en iyi temsil edebilecek, konunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sunabilecek bireylerin seçimi esastır (Baltacı, 2018). Bu bağlamda çalışmanın evreninin oluşturulmasında ve örneklem seçiminde YÖK Atlas 2024 verilerinden yararlanılmıştır. Türkiye’de girişimcilik eğitimleri liselerde ve üniversitelerdeki girişimcilik dersleri ile Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeleri Destekleme ve Geliştirme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından verilmektedir. YÖK Atlas (2025, 18 Haziran) verilerine göre, Türkiye’de turizm eğitimi veren toplamda “226” “lisans programı” , “168” “ön lisans programı” olmak üzere toplamda “394” program bulunmaktadır. Yine bu verilere göre, Ankara’da turizm lisans eğitimi verilen “9” program bulunmaktadır. Turizm; konaklama, yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri, seyahat acentesi ve tur operatörlüğü faaliyetleri, spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri olmak üzere 4 alt sektör başlığı altında bulunduğu ve bu 4 sektörü temsil eden bölümlerin hepsi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi’nde yer aldığından bu çalışmada tercih edilmiştir. Fakülte’deki “Girişimcilik” dersi tüm fakültenin ortak seçmeli dersi olduğundan derste dört bölümden de öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca aynı

Fakülte binasında eğitim gören Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı öğrencileri de evrene dâhil edilmiştir. Zira dersi alan Fakülte öğrencileri çalışmaya katılmak konusunda çekimser kalmışlardır ve Aşçılık Programı öğrencilerinin aldığı zorunlu derslerden olan “Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi” dersi de Fakültede Girişimcilik dersini veren öğretim elemanı tarafından benzer müfredatla işlendiğinden evreni genişletmek adına bu programda dersi alan 17 öğrenci de evrene dâhil edilmiştir. Böylece 2024-2025 Bahar Dönemi’nde Fakültede Girişimcilik dersini alan 51 öğrenciyle birlikte toplamda 68 kişilik bir evren oluşmuştur. Bilimsel araştırmalara katılım gönüllü olduğundan bu çerçevede çalışma yürütülmüştür.

Çalışma tasarımı yaparken 24 kişilik örneklem grubu oluşturulurken olasılık temelli örnekleme türlerinden basit tesadüfi örnekleme türüne göre öğrencilerin seçilmesi planlanmıştır. Bu örnekleme türünde evrendeki tüm birimlerin örnekleme seçilme olasılığı aynıdır. Dolayısıyla da örnekleme seçilen bir birimin seçimi diğer birimlerin seçimini etkilememektedir (Büyüköztürk vd., 2012). Örneklem seçim sürecinde tüm birimler listelenerek bu listeden rastgele birimler seçilmektedir. Basit tesadüfi örneklemede, evren çok büyük ve karmaşık olmadığı sürece seçim süreci zor değildir. Ancak evrene ilişkin tam bir listeye ihtiyaç vardır. Bu çalışma kapsamındaki girişimcilik eğitimi alan öğrencilerin tam listesi ders kayıtları tamamlandıktan sonra Öğrenci İşleri biriminden edinilen bilgi çerçevesinde oluşturulmuştur. Her bölümden 3’ü kız, 3’ü erkek öğrenci olmak üzere 6 öğrenci ve toplamda 24 öğrenciyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmesine yönelik araştırma planlanmıştır. Bölümlerden liste dâhilindeki öğrenciler seçilirken evren/örneklem ($N/n=k$) katsayısı belirlenerek sistematik seçim yapılmıştır. Ancak çalışmanın yürütülmesi sırasında evrendeki öğrencilerin çalışmaya katılım konusundaki olumsuz tavrı araştırmanın planlamalarında değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bilimsel araştırma etik kuralları gereğince bilimsel bir araştırmaya katılımın gönüllü olması gerektiği ilkesi doğrultusunda hareket edilmiş ve gönüllü 20 öğrenciyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada turizm eğitimi gören üniversite lisans ve ön lisans öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini derinlemesine ve bağlamsal bir bakış açısıyla incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Zira nitel araştırmanın hedefi, toplumsal yaşamın doğal akışı içerisinde ortaya çıkan olgulara odaklanmak ve bu olguları yapay bir müdahaleye uğratmadan incelemektir (Maxwell, 2008). Ayrıca, Morgan (1996)’ın da belirttiği üzere araştırılan olguya ya da duruma ilişkin derinlemesine bir kavrayış geliştirme amacını taşıyan nitel araştırma, bireyin kendi potansiyelini anlamlandırma, sosyal yapılar ve insan çabasıyla inşa edilmiş sistemlerin ardındaki anlamları keşfetme sürecine dayalı bir bilgi üretim biçimidir. Toplanan nitel verilerin analizinde kullanılan yöntemlerden biri olan betimsel analiz ise görüşme ve gözlem gibi veri toplama teknikleriyle elde edilen bilgilerin sistematik bir biçimde düzenlenmesi, özetlenmesi ve yorumlanmasını içerir. Bu analiz sürecinde, veriler çoğunlukla önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda sınıflandırılır; daha sonra bu sınıflandırmalar temelinde bulgular özetlenir ve araştırmacının öznel birikimi çerçevesinde anlamlandırılır. Gerek görüldüğünde, bulgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri ya da yapısal farklılıklar karşılaştırmalı analiz teknikleriyle değerlendirilir (Kitzinger, 1995).

Nitel araştırma sürecinde veri toplama tekniklerinden biri olan mülakat, katılımcıların araştırma konusuna ilişkin bilgi, duygu ve düşüncelerini aktif biçimde ifade etmelerine olanak tanıyan bir yöntemdir. Görüşmenin temel amacı, bireylerin deneyim dünyalarına ulaşarak özgün bakış açılarını ortaya çıkarmaktır. Bu teknik sayesinde, katılımcıların yaşantıları, deneyimleri, tutumları, zihinsel süreçleri ve yorumları gibi doğrudan gözlemlenemeyen unsurlara ulaşmak mümkündür (Bengtsson, 2016). Bu bağlamda girişimcilik eğitimi öncesinde ve eğitimi aldıktan sonra öğrencilerin girişimcilik eğilimi konusundaki gelişimlerini değerlendirmek üzere mülakat soruları hazırlanmıştır.

Literatürde turizm eğitiminde girişimcilik eğitimi konusunda yapılan çalışmaların az sayıda ve bireysel girişimcilik yönelimini ölçmeye ilişkin nicel çalışmalar olduğu görülmektedir (Yılmaz ve Sünbül, 2009; Yalçın-İncik ve Uzun, 2017; Sontay vd., 2019; Ercan, ve Yıldırım, 2021;) . Bu çalışmalarda nicel analizle daha genel bilgiler edinildiğinden bu çalışmada yapılacak nitel analizle girişimcilik eğitiminin girişimcilik yönelimine ilişkin etkileri konusunda daha ayrıntılı bir analiz yapma imkânı sağlayacağı varsayımından hareket edilmiştir. Yapılan çalışmalarda girişimciye bağlı faktörler çeşitlilik gösterse de genel olarak; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, çalışma deneyimi, işletme geçmişi, motivasyon, iş yeteneği, yenilikçilik ve risk alma

girişimciliği etkileyen faktörler olarak sıkça vurgulanmaktadır. Bu noktadan hareketle öğrencilerle yapılacak yarı yapılandırılmış mülakat soruları oluşturulmuştur. Mülakatta öğrencinin yaşı, memleketi, stajını yapıp yapmadığı, stajını yaptıysa hangi departmanda yaptığı, staj dışında ücretli bir işte çalışıp çalışmadığı, staj dışında ücretli bir işte çalıştıysa nerede ve hangi departmanda çalıştığı, kendini hangi kişilik özellikleriyle tanımladığı, girişimcilik tanımı, daha önce girişimcilik eğitimi alıp almadığı ve aldıysa nerede aldığı, girişimcide olması gereken özelliklerin neler olduğu, girişimcilik için nelere ihtiyaç duyulduğu, ailesinde/arkadaşlarında/akrabalarında girişimci olup olmadığı ve eğer varsa ne tür girişimcilikte bulunduğu, ücretli bir işte mi yoksa girişimci olarak kendi işini kurarak mı çalışmak istediği nedenleriyle birlikte, mezun olduktan sonra çalışma hayatıyla ilgili bir hayalinin olup olmadığı, girişimciliğe yönelik bir hayali varsa bu hayalin ne olduğu ve nerede gerçekleştirmek istediği sorulmuştur. Öğrencilerin girişimcilik eğitimi sürecindeki değişimini tespit edebilmek için 2024-2025 Eğitim-Öğretim yılı Bahar Dönemi ders başlangıcı olan Şubat ayında ve Mayıs ayında aynı 20 öğrenciye mülakat yapılmıştır. Çalışmaya katılım konusunda yaşanan çekincenin bir benzeri de mülakat yapım sürecinde gerçekleşmiştir. Öğrencilerin hepsi sözlü olarak kendilerini ifade etmelerinin çok zor olduğunu, sözlü olarak yapılacak mülakatın kayıt altına alınmasını istemediklerini ve sorulara yazılı olarak kendilerini daha iyi ifade edeceklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla öğrencilere soruların bulunduğu kâğıtlar verilmiş ve yazılı olarak cevapları yüz yüze ortamda alınmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Öğrencilerle bu yöntemle gerçekleştirilen mülakatlar deşifre edildikten sonra betimsel analize tabi tutulmuştur. Kitzing (1995), toplanan nitel verilerin analizinde kullanılan yöntemlerden biri olan betimsel analizin, görüşme ve gözlem gibi veri toplama teknikleriyle elde edilen bilgilerin sistematik bir biçimde düzenlenmesi, özetlenmesi ve yorumlanmasını içerdiğini söylemektedir. Ayrıca bu analiz sürecinde, verilerin çoğunlukla önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda sınıflandırıldığını, daha sonra bu sınıflandırmalar temelinde bulgular özetlendiğini ve araştırmacının öznel birikimi çerçevesinde anlamlandırıldığını da aktarmaktadır. Gerek görüldüğünde de bulgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri ya da yapısal farklılıklar karşılaştırmalı analiz teknikleriyle değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada demografik değişkenler, staj yapmış olma durumuna göre neden sonuç ilişkisinin analizi, kendilerini tanımladıkları kişilik özellikleri, girişimcilik tanımları, girişimci özellikleri ve girişimcilik için nelere ihtiyaç duyulduğu temaları doğrultusunda sınıflandırmalar yapılarak veriler analiz edilmiş ve bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma için gerekli etik kurul izni, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan alınmıştır (Tarih: 25.12.2024, Sayı: E-11054618-302.08.01-317269). Etik kurul onayı, 2024/469 araştırma kodu ile ve oy birliği ile verilmiştir.

4. Bulgular

Araştırmaya katılan 20 öğrencinin 9'u erkek, 11'i kız öğrencidir. Bu öğrencilerden 4'ü Ankara, 2'si Kastamonu, 2'si Bursa, 2'si Eskişehir olmak üzere Kahramanmaraş, Denizli, Samsun, Konya, Adana, Çankırı/Avusturya, Yozgat, Karaman, Sinop ve Ağrı illerini memleketleri olarak söylemişlerdir. Öğrencilerin eğitim aldığı Üniversitenin başkent Ankara'da olması ve Ankara'nın öğrenci dostu bir kent olması, ayrıca Fakültenin Ankara'daki ilk ve tek devlet üniversitesi Turizm Fakültesi olması Türkiye'nin çok farklı illerinden öğrenci çekmesine neden olmuştur. Mülakat sorularının içerisinde katılımcıların memleketinin bir değişken olarak farklılık yaratabileceği varsayımıyla bu soru eklenmesine rağmen örneklem grubunun çok farklı illeri temsil etmesi, belirli bir ile ya da bölgeye çoğunluğun yığılması nedeniyle bu varsayımı test etmek mümkün olmamıştır. Girişimcilik dersi alan toplamda 68 öğrenciden derse devam eden ortalama 25 öğrenci olması da örneklem genişletilmesini sınırlandırmış ve devamlı öğrencilerle çalışma gerçekleştirildiğinden bu varsayımın test edilmesi için yeterli veri oluşmamıştır.

Örneklem grubundaki öğrenciler 20-24 yaş aralığındadır. Öğrencilerden 4'ü 20, 7'si 21, 6'sı 22, 2'si 23, 1'i 24 yaşındadır. Girişimcilik dersi üçüncü sınıfta verilen bir ders olup, öğrencilerin yaş aralıkları itibarıyla lise sonrasında üniversiteye başladıkları ve olağan eğitim süreci içerisinde oldukları görülmektedir.

Üniversitenin staj yönergesi kapsamında öğrenciler ikinci sınıfın bitiminden itibaren staj yapmaya başlamaktadırlar ve 90 günlük staj yapmaları zorunludur. Çalışmaya katılan öğrencilerin 14'ü stajını tamamlamış, 6'sı henüz yapmamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun stajları gereği bir işletmede çalışmış olmalarının girişimcilik kültürünün ve farkındalığının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira stajını yapan 14 kişiden biri (Ö-6) dışında girişimciliğe ilişkin hayalinin olup olmadığı sorusuna dersi almaya başlamadan önce yapılan mülakatta olumlu cevap vermişlerdir. Stajını yapan öğrencilerin verdikleri cevaplar,

eğitim gördükleri bölümleriyle ilintili ve benzer içeriktedir. Örneğin Rekreatyon Yönetimi Bölümü öğrencisi Ö-9, *“Organizasyon firması kurmak isterdim.”*; Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencisi Ö-10, *“Girişimcilik alanında ilerleyen yaşlarda adım atmak istiyorum. İleride kendi pastanemi açmak istiyorum.”*; Turizm İşletmeciliği öğrencisi Ö-11, *“Sektörde kendimi geliştirmek ve kendi mekânımı açmak.”* cevabını vermişlerdir. Staj yapan öğrencilerin ikisi dışında (Ö-4, Ö-7) diğerlerinin dönem sonunda verdikleri cevaplarda farklılıklar olmuştur ve bu farklılıklar olumlu yönde gelişmelere işaret etmektedir. Ö-4 ve Ö-7 dönem başında kendi işyerlerini açmak konusundaki beyanlarını dönem sonunda da tekrarlamışlardır. Dönem başında kararsız olan Ö-6, dönem sonunda *“Ülke ülke gezerek her yerde az da olsa çalışıp Türkiye’ye dönmek istiyorum. Daha sonrasında burada kendime bir restoran açmak istiyorum.”* cümlesiyle artık karar verdiğini göstermiştir. Girişimcilik hayali konusunda dönem sonunda verilen cevaplarda dönem başına göre hayallerin daha da ayrıntılandırıldığı ve deneyim sahibi olmaya yönelik bir farkındalığın olduğu görülmektedir. Örneğin Ö-1, dönem başında soruya *“Mümkünse doğduğum memleket Avusturya’da Türk restoranı açmak ya da yurtdışında aldığım deneyim ile Türkiye’de açmak.”* şeklinde cevap verirken, dönem sonunda *“Mezun olduktan sonra bir süre para biriktirip memleketim Avusturya’ya dönmek istiyorum. Ardından orada para biriktirip diğer ülkelerde çalışırken gezmek istiyorum. Ülkelerden edinebildiğim kadar tecrübe edinip kimsenin yukarıdan bakamayacağı seviyede şef olmak istiyorum. Birkaç yıl sonra hedefimi tamamladıktan sonra Türkiye’ye gelip edindiğim tecrübelerle alışılmışın dışında yemeklerin olduğu bir menüsü olan restoran açmak istiyorum.”* cevabını vermiştir. Ö-10, dönem başında verdiği cevapta *“İleride kendi pastanemi açmak istiyorum. Kendi işimin patronu olmak istiyorum”* derken, dönem sonunda *“Mezun olduktan sonra başka birisinin emri altında deneyim kazanmak için çalışmak istiyorum. Daha sonra kendi mekânımı açmak istiyorum.”* şeklinde cevaplamıştır.

Stajını yapmayan 6 öğrencinin ikisinde girişimcilik hayaline ilişkin cevaplarında eğitimini aldıkları alanların dışında da girişimcilik hayalleri vardır. Örneğin Ö-19, Rekreatyon Yönetimi Bölümü’nde okumasına rağmen dönem başında *“Hiç anlamasam da yazılım alanında bir girişim ya da sahaf veya koleksiyoner olmak”* derken, dönem sonunda *“Havacılık sektörüne yönelmeyi düşünüyorum. Firmamda yönetici rolünde hayal ediyorum kendimi cevabını vermiştir. Ö-20, dönem başında ve sonunda cevabını değiştirmeyip “polis olmak istediğini”* tekrarlamıştır.

Dönem başında öğrencilerle yapılan mülakatlarda sorulan *“Ücretli bir işte mi çalışmak istersiniz? Bir girişimci olarak kendi işinizi mi kurmak istersiniz sorusuna polis olmak istediğini söyleyen Ö-20 dışındaki öğrenciler kendi işlerini kurmak istediklerini söylemişlerdir. Dönem sonunda da cevaplar değişmemiştir. Dönem başındaki ve sonundaki cevaplarda kendi işini kurmak istediğini ancak öncelikle iş tecrübesi edinmesi gerektiğini düşünen 4 öğrenci (Ö-5, Ö-10, Ö-16, Ö-19) vardır. Sorulan soruya neden girişimci olmak istediği sorusu da eklendiğinde verilen cevaplarda “kendi işinin patronu olmak, özgürlük, emir almama, ücretli çalışmaya göre daha çok para kazanma noktasında ortak görüş ortaya çıkmıştır. Örneğin:*

“Girişimci olmak istiyorum. Üniversitede Girişimcilik dersi aldığım hoca gibi olmak istiyorum kısacası. Başka birisinin alt pozisyonunda çalışmak istemiyorum. Kendi işimin patronu olmak istiyorum. İnsanlardan emir almak fikri bana hoş gelmiyor. Asgari ücretle hayatımın sonuna kadar bir ev, bir araba için de çalışmak istemiyorum. Kendime yaşayabileceğim en iyi hayatı sunmak istiyorum.” (Ö-2).

“Çünkü patron sen oluyorsun ve nasıl çalışmak istiyorsan öyle çalışıyorsun. Ayrıca kazancının hepsi senin oluyor ve sorumluluk duygun daha fazla artıyor. Hayata karşı dersler alıyorsun. Hem işsel hem de gelişim için de etkili.” (Ö-4).

Öğrencilere kişilik özellikleri olarak kendinizi nasıl tanımlarsınız sorusu sorulduğunda vermiş oldukları cevaplarda *“özgüven/girişkenlik, sorumluluk/disiplin, hırs/azim/kararlılık, yaratıcılık/yenilikçilik, sosyal uyum/takım çalışması, duygusal durumlar (utangaçlık, içe kapanıklık vs.)”* temaları ön plana çıkmıştır. Öğrencilerin çoğu ders öncesinde daha edilgen veya içe kapanık özellikler sergilerken, ders sonrasında kendilerini daha girişken, faal, karizmatik, kararlı ya da aktif olarak tanımlamıştır. Bir başka deyişle öğrencilerin özgüvenlerinde ve girişkenliklerinde artış görülmektedir. Örneğin Ö-12 ders öncesinde kişisel özelliklerini *“Aktif, karar alabilen”*; Ö-18, *“Planlı, takım odaklı”*; Ö-11, *“Açık sözlü, ciddi”* olarak tanımlarken ders sonrasında sırasıyla *“Aktif, karar alabilen, cesur”, “Sempatik, cesur, girişken, karizmatik”, “Kararlı, sorumluluk sahibi”* olarak tanımlamışlardır. Bu değişimler dersin öğrenciler üzerinde karar alma, risk alma ve öz-yeterlik duygusunu artırdığını göstermektedir. Neredeyse tüm öğrencilerde *“azimli”, “hırslı”* veya *“kararlı”* olma niteliklerinin arttığı gözlenmiştir. Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-14 gibi öğrencilerin ders öncesinde bu özellikleri nadiren belirtmesine karşın, ders sonrası açıklamalarında bu tür niteliklerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu durum, girişimcilik dersinin öğrencilere hedef belirleme ve bu hedefe ulaşma isteği aşıldığını düşündürmektedir. Çalışmaya katılan iki öğrenci ders sonrasındaki sosyal becerilerini daha net şekilde ifade etmeye başlamışlardır. Ö-17, “*Takım çalışmasında iyiyim*” ifadesini kullanırken, Ö-18 “*Takım odaklı çalışmak*” şeklinde tanımlamalar yapmışlardır. Duygusal durumlarda ise Ö-5 ve Ö-16 içe dönüklük veya çekingenlik gibi ifadeleri ya sürdürmüş ya da farklı şekillerde yeniden tanımlamıştır. Ö-5 kendisini ders öncesinde ve sonrasında “*çekingen ve saygılı*” ifadelerini kullanarak içe dönüklük ve çekingenlik duygu durumunu farklı şekillerde yeniden aktarırken; Ö-16 içe kapanıklık durumunu devam ettirmiştir. Ders öncesindeki “*geleceğe yönelik endişe*” ifadesi ders sonrasında yerini “*sosyal olarak eksiklik*” vurgusuna bırakmıştır. Genel olarak öğrencilerin kendi kişisel özelliklerine ilişkin yaptıkları tanımlamalarda hırs, azim, kararlılık temalarında belirgin bir artış gözlenirken; girişkenlik/aktiflik temalarında ortalama, yaratıcılık/gözlemcilik ile sorumluluk/disiplin temalarında küçük bir artış olmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda genel olarak Girişimcilik dersinin öğrencilerin öz-farkındalığını artırdığı, onları daha girişken, hırslı ve kararlı bireyler olmaya teşvik ettiği; özellikle öz güvene dayalı ifadelerin artması, dersin sadece bilgi aktarımı değil aynı zamanda kişilik gelişimi yönünde de etkili olduğu söylenebilir. Ancak Ö-5 ve Ö-16 örneğinde görüldüğü gibi bazı öğrencilerde gözlenen sınırlı değişim ya da sabitlik kişilik özelliklerinin dönüştürülebilmesinin bireysel farklılıklara bağlı olduğunu ve dersin etkisinin tüm öğrencilere eşit düzeyde ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Ancak kişilik özelliklerinin değişiminin zorlu bir süreci gerektirdiği ve ders döneminin 15 haftalık bir süreç olduğu da dikkate alınması gereken bir husustur. Dolayısıyla bireysel farklılıklarla birlikte değerlendirildiğinde her öğrencide dersin aynı etkiyi aynı oranda gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağı da dikkate alınmalıdır.

Çalışmaya katılan öğrencilere “Girişimcide olması gereken özellikler nelerdir?” sorusu sorulduğunda ders öncesinde verilen cevaplarda çoğunlukla en fazla 5 tane girişimci özelliği (risk almak, özgüven, sermaye, ileri görüşlülük, cesaret) üzerinde cevaplar yoğunlaşırken, ders sonrasında verilen cevaplarda artış gözlenmiştir. Hatta Ö-1, ders öncesinde 5 özellik belirtirken ders sonrasında 15 özellik saymıştır: “*Lider ruhlu olmak, yaratıcılık, özgüven, yeniliklere açık, olumsuzluklarla baş edebilmek, dışa dönük olmak, risk alabilmek, tutumlu ve tutkulu olmak, enerjik olmak, iyi gözlemleyebilmek, olaylara nesnel bakabilmek, güçlü iradeye sahip olmak, uzun saatler çalışabilmek, olumsuz görüşleri kaldırabilmek*”. Buna ilaveten ders sonrasında verilen cevaplarda kavramsal derinlik de artmıştır. Başlangıçta gündelik hayat pratiklerine dayalı daha yüzeysel cevaplar “*atılgan, girişken, maddi durumu iyi*” özellikleri dillendirilirken, ders sonrasında daha teorik ve kavramsal derinliği olan çok yönlü ifadeler kullanmışlardır: “*olaylara nesnel bakabilmek, güçlü irade*”, maliyet yönetimi, motivasyonu yüksek, vizyon sahibi olmak, risk analizi yapan, stratejik iletişim, maliyet yönetimi kabiliyeti”. Bu durum, öğrencilerin girişimcilik kavramlarını yalnızca kişilik özellikleri olarak değil, aynı zamanda stratejik ve yönetsel becerilerle ilişkilendirmeye başladığını göstermektedir. “Gözlem yeteneği, stratejik düşünme, kararlılık, vizyon, network, maliyet yönetimi, global düşünme, irade, bilinç, insan ilişkileri, plan yapma” kavramları ise ders öncesinde öğrenciler tarafından kullanılmazken ders sonrasında kullanılmaya başlanan kavramlar olmuştur. “*sabır, özgüven, kararlılık, pes etmemek*” gibi kişisel gelişimle ilintili ifadelerin ders sonrasında daha çok öğrenci tarafından kullanılmaya başlaması, dersin yalnızca bilgi değil, aynı zamanda öz farkındalık becerisi kazandırmaya yönelik etkisi olduğunu da göstermektedir. Ders almadan önce çalışmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlası “risk almak” özelliğini dillendirmiştir. Ancak dersi aldıktan sonra risk almanın tek başına yeterli olmadığı, yukarıda da belirtildiği üzere cevapların 15 özelliğe kadar yükseldiği görülmektedir. Ders öncesindeki cevaplarda “liderlik” 11 öğrencinin dillendirdiği bir kavram iken ders sonrasında öğrencilerin liderliğin daha derin tanımlarını yapmaya ve liderlik çeşitlerini kullanmaya başlamaları dersin özellikle girişimci özellikleri içerisinde ön plana çıkan liderlik kavramını öğrencilere daha kapsamlı aktardığına işaret etmektedir. Cevaplardaki dikkat çekici diğer iki noktadan ilki “iletişim, insan ilişkileri, network” kavramları ders öncesinde 3 öğrenci tarafından (Ö-1, Ö-3, Ö-18) kullanılırken ders sonrasında daha fazla öğrencide (Ö-1, Ö-3, Ö-15, Ö-16, Ö-18, Ö-19, Ö-20) olmasıdır. Diğer dikkat çekici nokta ise “strateji, planlama, analiz” kavramları ders öncesinde hiç kullanılmazken ders sonrasında 5 öğrencinin (Ö-6, Ö-7, Ö-14, Ö-15, Ö-20) cevaplarında yer almasıdır.

Öğrencilere sorulan “Girişimcilik için neye ihtiyaç vardır?” sorusuna öğrencilerin yaklaşık %90’ı ders öncesinde ve sonrasında “sermayeyi veya parayı” temel bir gereklilik olarak ifade etmiştir. Bu durum, öğrencilerin girişimciliği büyük ölçüde maddi sermaye ile ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Ancak ders sonrası ifadelerde, sermaye tek başına değil, bilgi, analiz, fikir, sürdürülebilirlik gibi unsurlarla birlikte anılmıştır (Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-10, Ö-19). Ders öncesi sadece birkaç öğrencide yer alan “fikir üretme” ((Ö-4, Ö-10, Ö-13, Ö-14, Ö-17, Ö-20) ve “planlama, hedef, analiz” (Ö-3, Ö-7, Ö-10, Ö-19) gibi zihinsel süreçlere yönelik

ifadeler, ders sonrası çok daha yaygındır. Dolayısıyla Girişimcilik dersinin öğrencilerin yaratıcı düşünme, planlı hareket etme ve strateji geliştirme yönelimine katkı sağladığı açıktır. Ders öncesinde verilen cevaplarda “para, cesaret, iletişim” cevapları hâkimken, ders sonrasındaki cevaplarda kavramsal derinliği yüksek, daha ayrıntılı cevaplar verilmiştir. Örneğin Ö-1, ders öncesi sadece “*maddiyat ve kar*” demişken, ders sonrası “*kar-zarar hesabı, sürdürülebilirlik, pazarlamacı araştırması*” gibi çok yönlü faktörler belirtmiştir. Ö-7, “*eğitim, tecrübe*” gibi genel ifadelerden “*niş pazar, yatırımcı, hedef belirleme*” gibi daha girişimcilik literatürüne yakın terimlere yönelmiştir. Verilen cevaplarda da açıkça görülmektedir ki Girişimcilik dersi, öğrencilerin girişimcilik için gerekli unsurlar konusundaki düşüncelerini hem genişletmiş hem derinleştirmiştir. Öğrenciler ders öncesinde ağırlıklı olarak maddi sermayeyi yeterli görürken, ders sonrası dönemde bunun yanında yaratıcı fikir, planlama ve analiz, network ve iletişim, kişisel disiplin, sürdürülebilirlik bilinci gibi unsurları da tanımlamaya başlamışlardır. Bu sonuçlar, girişimcilik eğitiminin öğrencilere daha bütüncül bir bakış açısı kazandırdığını ve pratik gereklilikler ile kişisel beceriler arasında ilişki kurmayı öğrettiğini göstermektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin “Girişimciliği nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verdikleri cevaplarda ders sonrasındaki girişimcilik tanımlarında kavramsal olarak niteliğin arttığını söylemek mümkündür. Zira ders öncesi birçok tanım yüzeysel ve kısa kalmışken (“Para kazanma amaçlı uygulamalar”, “Yeni fikirler üretmek”), ders sonrası tanımlar daha uzun, daha açıklayıcı, birden fazla unsuru kapsayan hale gelmiştir. Örneğin Ö-2, dersi almadan önce yalnızca “*girişken ve stratejik düşünen*” olarak tanımlarken, ders sonrası girişimciyi “*Hayatının birçok alanında gelişen, azimli ve istikrarlı biri*” olarak tanımlamıştır. Ö-1, ders öncesinde sadece “*maddiyat ve büyük kararlar*” derken, sonrasında “*Risk barındıran ama büyük adımlar atmaya olanak tanıyan bir süreç*” olarak daha kapsamlı tanımlamıştır. Ö-14, ders öncesinde “*Geleceği öngörüp fırsatları en doğru şekilde değerlendirme.*” tanımını yaparken ders sonrasında “*Geleceğe dönük düşünerek risk alınan, plan yapılan, akıl yürüterek sermaye ortaya koyularak yapılan faaliyetler.*” cevabını vermiştir. Ders sonrasında verilen girişimcilik tanımlarının bazılarında girişimcilik sadece yeni bir şirket kurmak şeklinde değil, mevcut kurumun içinde yenilik üretme, yani iç girişimcilik kavramıyla da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ö-3, ders sonrasındaki girişimcilik tanımında “*Girişimcilik kendi şirketini markasını kuran ya da iç girişimci olarak kurulu marka, şirketin yenilikçi projeler yapması.*” ifadesini kullanmıştır. Dikkat çekici bir diğer nokta ise öğrencilerin risk alma temasını hem ders öncesinde hem de ders sonrasında kullanmalarına rağmen ders sonrasında bu temanın fikir geliştirme, sermaye yatırımı, planlama gibi daha farklı bağlamlarda ve başarı için başarısızlığı göze alma gibi daha soyut ve idealist bir bakışla ele alınmasıdır. Örneğin Ö-9’un girişimcilik tanımı olan “*Başarılı olmak için başarısız olmayı göze almaktır.*”, ve Ö-16’nın “*Seçilen konu hakkında bilgi birikimi elde edip, varsa sermaye ya da kurumlardan alınan yardımla insanın risk alarak sevdiği mesleği yapması ve bu meslekte başarılı veya başarısız olmasıdır.*” cevabı durumu özetlemektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, turizm alanında yükseköğretim gören öğrencilerin girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrası bireysel girişimcilik yönelimlerinde meydana gelen değişimi nitel bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla elde edilen bulgular, girişimcilik eğitiminin öğrenciler üzerinde hem bilişsel hem de duyuşsal düzeyde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Elde edilen veriler, girişimcilik dersinin bilgi aktarımına dayalı bir içerik olmanın ötesinde öğrencilerin öz-yeterlilik algılarını, kişisel farkındalıklarını ve gelecek planlamalarına ilişkin vizyonlarını da dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

Hem staj yapanların hem de yapmayanların cevaplarına bakıldığında Girişimcilik dersinin girişimcilik hayalleri yarattığı, hayallerin gerçekleştirilmesi için somut adımlar atmaya yönelik ayrıntıların oluşmaya başladığı söylenebilir. Zira girişimcilik eğiliminde Bozkurt ve Endurur (2013)’un belirttiği eğitim, inanç, kültür, aile, finansal kaynaklar ve kişisel özelliklerin yanı sıra iş tecrübesi de öne çıkan değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Girişimcilik dersinin öğrencilerin iş tecrübesi/deneyimi konusunda farkındalığının oluşmasına katkı sağladığı verilen cevaplardan anlaşılmaktadır.

Girişimci olmayı istemede cinsiyete dayalı bir ayrım bulgusuna bu çalışmada rastlanılmamıştır. Literatürde sayısı giderek artan kadın girişimciliği çalışmalarında kadınları girişimciliğe iten ve çeken faktörler tanımlanmıştır. Düşük gelir ve mevcut işten duyulan memnuniyetsizlik (Ersarı, 2015: 17-18); işsiz kalma, küresel krizler ve eşin ölümü/boşanma (Öztürk, 2016: 52); yoğun çalışma saatleri (Jalbert, 2000: 23); cinsiyetinden dolayı karşılaştığı cam tavan sendromu (Örücü vd., 2007) itici nedenlerdir. Sosyal statü edinme isteği (Gönüllü, 2001); zengin olma isteği (Öztürk, 2016); girişimcilik güdüsü ve kendini gerçekleştirme arzusu

(Ersarı, 2015: 18); güç elde etme isteği (Ceylan ve Demircan, 2002: 2) ise çekici nedenlerdir. Genel olarak girişimciliğe çeken faktörlere bakıldığında iş fırsatı, finansal özgürlük, bağımsızlık, ek gelir talebi, sektöre yeni bir iş sunma isteği, girişimci bir aileden gelme, yaratıcılık eğilimi (Kjeldsen ve Nielson, 2000; Nel vd., 2010) vurgulanmaktadır. Ekonomik eksiklik, yoksunluk, aile baskısı, mevcut işinden duyulan memnuniyetsizlik ve sıkılma, hayal kırıklığı, işini kaybetme, göçmenlik ise itici faktörlerdir (Özsungur, 2019). Literatürdeki çalışmaların veri ve bulguları incelenerek bu çalışma kapsamındaki örnekleme dahil öğrencilerin cevaplarıyla ilişkilendirildiğinde görülmektedir ki henüz profesyonel çalışma hayatına adım atmamış olmaları onları ortak girişimcilik motivasyonlarında buluşturmaktadır. Zira henüz bir işyerinde tam zamanlı çalışmadıklarından mevcut işyerinden duyulan memnuniyetsizlik, işini kaybetme, cinsiyete dayalı bir ayrımcılığın farkında olunması gibi faktörler devreye girmemiştir.

Organizasyon becerisine sahip olmak, risk almak, dinamik olmak, atıl kaynakları değerlendirmek, değer yaratmak ve oyunun kurallarını baştan yaratmak (Kılıç, 2016) girişimcilerin kişisel özellikleri olarak tanımlanmıştır. Çiçek ve Durna (2012) da yaptıkları makale çalışmalarında başarılı girişimcilerin özelliklerini on iki kaynaktan derleyerek şu şekilde özetlemişlerdir: Girişkenlik, liderlik yeteneği, analiz yeteneği, çevresindekilere güven verme, iyi iletişim kurabilme, yaratıcılık, yenilikçilik, değişiklikleri kabullenme, güçlü ikna yeteneği, ileriye görebilme, tehlikelerden korkmamak, sorunları hızlı şekilde çözmek, taviz vermemek, işlerin zamanında ve doğru yapılmasını istemek. Öğrencilerin girişimcide olması gereken özelliklere ilişkin verdikleri cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde Girişimcilik dersinin hem öğrencilerin girişimcilik özelliklerine ilişkin bakış açısını ifade sayısı bakımından (niceliksel) hem de kavramsal zenginlik bakımından (niteliksel olumlu etkilediği görülmektedir. Ders, öğrencilerde sadece girişimciliğin bireysel cesaret ya da liderlik gibi geleneksel yönlerini değil; aynı zamanda stratejik, sosyal, finansal ve psikolojik boyutlarını da fark ettirmiştir. Bu bulgular Liñán, (2004, akt. Boubker vd. (2021)'in girişimcilik eğitiminin girişimcilik bilgisini ve girişimcilik faaliyetlerine yönelik arzu ve uygulanabilirlik algısını artırmaya yönelik eğitim ve öğretim etkinliklerini kapsamaması gerektiğine yönelik bulgusuyla uyumaktadır. Zira çalışmaya katılan öğrencilerin aldıkları Girişimcilik dersiyle sadece iş kurma becerisi değil; aynı zamanda girişimcilik zihniyeti ve yetkinlikleri becerilerini de geliştirdikleri görülmektedir.

Literatürdeki girişimcilik konulu çalışmalarda da görüldüğü üzere çok sayıda girişimcilik tanımı vardır. Çalışmadaki öğrencilerin ders sonrasında verdikleri girişimcilik tanımları kavramsal açıdan derinleşen bir seyirde olsa da literatürdeki tanımlarla bire bir aynı değildir. Ancak Keleş vd. (2012)'nin girişimcilik kavramına ait tanımlamaların ortak noktası olarak belirttikleri başkasının fark edemediği fırsatları görmek ve bunları iş fikrine dönüştürmek, risk almak, yenilikleri keşfederek bunları uygulamaya geçirmek kavramlarıyla benzerdir. Dolayısıyla da ders sonrasında kavramsal derinleşmenin olduğu söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre, öğrenciler eğitim öncesinde girişimciliği ağırlıklı olarak sermaye temelli ve yüzeysel bir kavramsallaştırmayla ele alırken, eğitim sonrasında daha bütüncül, stratejik ve sosyal boyutları da içeren bir anlayış geliştirmişlerdir. Girişimcilik için gerekli görülen nitelikler bağlamında ise öğrencilerin liderlik, stratejik planlama, iletişim becerileri, risk yönetimi ve inovatif düşünce gibi yetkinliklere dair farkındalıklarının arttığı görülmektedir. Özellikle öz-farkındalık, özgüven, kararlılık ve yaratıcılık gibi kişisel özelliklerdeki gelişim, eğitimin bireysel düzeyde dönüştürücü gücünü vurgulamaktadır. Girişimci olma yönündeki motivasyonlarında ise "bağımsızlık", "özgürlük", "kendi işinin patronu olma" gibi temaların öne çıktığı ve bu tutumların eğitim sonrası daha da pekiştiği saptanmıştır.

Sonuç olarak girişimcilik eğitimi, öğrencilerin mesleki bilgi ve becerilerini, düşünme biçimlerini, öz güvenlerini ve yaşam vizyonlarını da etkileyen çok katmanlı bir öğrenme süreci olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda çalışmanın bulguları, girişimcilik eğitiminin yükseköğretim düzeyinde daha sistematik, kapsamlı, deneyimsel temellere oturtulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna yönelik öneriler ise aşağıda sunulmuştur.

1. *Girişimcilik eğitiminin kapsamı genişletilmeli ve zorunlu ders olarak sunulmalıdır.* Araştırma bulguları, girişimcilik eğitiminin öğrencilerin bireysel gelişiminde dönüştürücü bir rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle, girişimcilik derslerinin tüm bölümler için seçmeli değil, zorunlu ders olarak müfredata dâhil edilmesi faydalı olacaktır. Müfredatta seçimsel ders olarak yer alması durumunda ise öğrencilere yetkili kurumlarla yapılacak iş birliği protokolleriyle verilecek sertifikalarla bu sertifikaya sahip öğrencilerin mezuniyet sonrasında pozitif ayrımcılıkla desteklenmesi sağlanarak girişimciliğe adım atmaya teşvik edilmelidir.

2. *Eğitim programları uygulamalı ve deneyim temelli öğrenme yöntemleriyle zenginleştirilmelidir.* Sadece teorik bilgi ile sınırlı kalan girişimcilik derslerinin etkisi de sınırlı kalmaktadır. Simülasyonlar, vaka çalışmaları, sektörle iş birlikleri, proje bazlı öğrenme ve mentorluk gibi etkinliklerin derslere entegre edilmesi, öğrencilerin iş dünyasına dair daha gerçekçi bakış açıları geliştirmesini sağlayacaktır.

3. *Öğrencilere erken dönemde girişimcilik vizyonu kazandırılmalıdır.* Girişimcilik eğitimi, öğrenimin ilk yıllarından itibaren verilerek öğrencilerin kariyer planlamalarını daha erken dönemde şekillendirmeleri desteklenmelidir.

4. *Kadın girişimciliği, turizm girişimciliği ve sosyal girişimcilik gibi alt temalar daha görünür hale getirilmelidir.* Araştırmada cinsiyete dayalı farklılıklar belirgin şekilde ortaya çıkmasa da kadın girişimciliği özelinde yapılacak bilinçlendirme çalışmaları, girişimcilik alanında toplumsal çeşitliliği destekleyecektir. Turizm girişimciliği ise turistik ürün ve hizmetlerin üretimi, pazarlanması ve yönetiminde yenilikçi fikirlerin yaratılarak ticarileşmesi faaliyeti olduğundan turizm eğitimi alan öğrencilerin hepsine bu eğitimin verilmesi ekonomik ve sosyal katma değer oluşturabilecektir.

5. *Akademik danışmanlık ve rehberlik sistemleri güçlendirilmelidir.* Öğrencilerin iş fikri geliştirme süreçlerinde ihtiyaç duydukları yönlendirme, mentorluk ve danışmanlık hizmetlerinin sistematik biçimde sağlanması, mezuniyet sonrası girişimcilik adımı atmalarını kolaylaştıracaktır. Bu amaçla Üniversite bünyesinde oluşturulacak danışmanlık ofisleri ve görevlendirilen akademik danışmanlar aracılığıyla öğrenciler eğitim süreçlerinde Girişimcilik dersi dışında da iletişim kurabilecekleri muhataplar bulabileceklerdir. İçine kapanık öğrencilerin girişimcilik konusunda desteklenmesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda böylece girişimcilikye yönelik farkındalıkları hep canlı kalacaktır.

6. *Girişimcilik eğitimi sonrası izleme ve değerlendirme mekanizmaları kurulmalıdır.* Öğrencilerin mezuniyet sonrası girişimcilik davranışlarının takip edilmesi, eğitimin uzun vadeli etkilerine ilişkin geri bildirim sağlayarak politika yapıcılar ve üniversiteler için yol gösterici olacaktır. Mezuniyet sonrasını izlemeye yönelik kurulacak network sistemi hem mevcut öğrencilerin girişimci rol modellerle bir araya gelmesine vesile olacak, hem de yeni başlangıçlar yapabilecekleri işletmeleri tanıyacaklardır.

Bu çalışmanın, girişimcilik eğitiminin bireylerin girişimcilik yönelimlerine etkisini nitel boyutta değerlendirmesi açısından özgün bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Ancak katılımcı sayısının sınırlı olması ve verilerin belirli bir coğrafi bağlamda toplanmış olması nedeniyle, bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda daha geniş örneklem gruplarıyla, farklı şehir ve üniversitelerde karşılaştırmalı çalışmalar yapılması, girişimcilik eğitiminin yarattığı girişimcilik yönelimine dair daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilecektir.

Kaynaklar

- Altınar, A. ve Öztürk, A. (2023). Girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyümeye etkisi: 10 büyük yükselen piyasa ekonomisinden kanıtlar. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 7(2), 352–366. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ueip/issue/78844/1302626>
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. (2024). 2024-2025 Eğitim öğretim yılı mutfa sanatları meslek yüksekokulu ders programı. [https://hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/mutfaksanatları\(tr-TR\)/2024-2025%20Ders%20Programlar%C4%B1%20/2024%202025%20Mut%20San%20MYO%20Ders%20Programi\(Otomatik%20Kurtarıldı\).pdf](https://hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/mutfaksanatları(tr-TR)/2024-2025%20Ders%20Programlar%C4%B1%20/2024%202025%20Mut%20San%20MYO%20Ders%20Programi(Otomatik%20Kurtarıldı).pdf) (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. (2024). Turizm fakültesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. <https://hacibayram.edu.tr/turizm> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Ankara Medipol Üniversitesi. (2024). Program bilgileri: Sağlık turizmi işletmeciliği. MEBİS. https://mebis.ankamedipol.edu.tr/ProgramBilgi/ProgramBilgileri?pBolumOID=MQCjzNm_JA1TckUycrEHDPJSCsswTgQ27TctUwV7BXhz6sK1CqkQMMcAr4I26ce&lang=tr (21 Kasım 2024 tarihinde erişilmiştir).
- Ankara Üniversitesi. (2024). Turizm ve otel işletmeciliği programı. Beypazarı Meslek Yüksekokulu. <https://beypazarimyo.ankara.edu.tr/turizm-ve-otel-isletmeciligi-2/> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Asian Development Bank. (2022). *Entrepreneurship and economic growth*. ADB Economics Working Paper Series No. 672. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/830971/ewp-672-entrepreneurship-economic-growth.pdf> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Ateljevic, J. and Page, S. (2009). Introduction. In J. Ateljevic and S. Page (Eds.), *Tourism and entrepreneurship: International perspectives* (pp. 1–6). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Atılım Üniversitesi. (2024). Turizm işletmeciliği bölümü ders bilgileri. Atılım Üniversitesi. <https://www.atilim.edu.tr/tr/tm/page/2178/dersler> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Aydemir, B., Saylan, U. ve Özdemir, İ. M. (2011). Turizm girişimciliği ve bölgesel kalkınma: Balıkesir örneği. 1. *Uluslararası Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı*, Fırat Kalkınma Ajansı, 551–559.
- Ayvaz, E.E. (2020). Öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimlerinin kuşaklar bağlamında incelenmesi: Anadolu Üniversitesi açıköğretim sistemi öğrencileri üzerine bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ball, S. (2005). The importance of entrepreneurship to hospitality, leisure, sport and tourism. *Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Network*, May 2005, 1-14.
- Ballı, A. (2019). Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir girişimcilik ve Türkiye’de sürdürülebilir girişimcilik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 464–483.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231–274.
- Başkent Üniversitesi. (2024). Girişimcilik ve iş planı hazırlama ders bilgisi. Bilgi paketi. <https://truva.baskent.edu.tr/bilgipaketi/?dil=TR&menu=akademik&inner=katalog&birim=280&ders=287152> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8-14.
- Boubker, O., Arroud, M. and Ouajdouni, A. (2021). Entrepreneurship education versus management students’ entrepreneurial intentions: A PLS-SEM approach. *The International Journal of Management Education*, 19(1), 100450. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2020.100450>

- Bozkurt, Ö. ve Endurur, K. (2013). Girişimci kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimindeki etkisi: Potansiyel girişimciler üzerinde bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (2), 57-78.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Ceylan, A. ve Demircan, N. (2002). Girişimcilerin başarı, güç ve yakın ilişki ihtiyaçlarının kişilik özellikleriyle ilişkisi üzerine Düzce Bölgesi'ndeki KOBİ'lerde bir araştırma, 21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, fırsatlar ve çözüm önerileri. *Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme Fakültesi*, 1, 03-04.
- Çiçek, R. ve Durna, U. (2012). Meslek idealleri ve girişimcilik niyetleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 17-31.
- Çuhadar, M. ve Altınel, M. (2016). Turizm eğitimi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin analizi: Ortaöğretim öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Ercan, S. ve Yıldırım, C. (2021). Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeği'nin türkçe'ye uyarlanması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 91-105.
- Ersarı, P. (2015). *Kadın girişimcilerde girişimcilik özellikleri ve liderlik tarzlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Fritsch, M. and Wyrwich, M. (2017). The effect of entrepreneurship on economic development – An empirical analysis using regional entrepreneurship culture. *Journal of Economic Geography*, 17(1), 157-189. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbv049>
- Gençay, E. (2017). *Kişilik özelliklerinin girişimcilik niyetine etkisi: bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Gönüllü, M. (2001). Grup ve grup yapısı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 191-201.
- İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. (2024). Girişimcilik yönetimi (MAN 483) Ders Bilgisi. Bilkent STARS. https://stars.bilkent.edu.tr/syllabus/view/MAN/483/THM_BS_F/ (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Jalbert, S. E. (2000). *Women entrepreneurs in the global economy*. Washington, DC: Center for International Private Enterprise. <http://www.cipe.org/pdf/programs/women/jalbert.pdf> (Erişim tarihi: 22 Kasım 2024).
- Karaca, M. (2015). *Girişimciliği belirleyen kişilik özellikleri* (Yayınlanmamış Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karasioğlu, F. ve Duman, H. (2006). Gelişmekte olan ülkelerde girişimcilik kültürü ve risk sermayesi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bildiri Kitapçığı*, 25-27 Mayıs, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 86 Kongreler Dizisi: 11, 148-159.
- Keleş, H. N., Özkan, T. K., Doğaner, M. ve Altunoğlu, A. E., (2012). Önlisans öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 9(5), 107-118.
- Kılıç, S. (2016). *Kadın Girişimcinin Yol Haritası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *Bmj*, 311(7000), 299-302.
- Kjeldsen, J. I. and Nielsen, K. T. (2000). *The circumstances of women entrepreneurs*. Danish agency for trade and industry. http://www.ebst.dk/publikationer/rapporter/women_entrepreneurs/index-eng.html
- Kline, C., Milburn, L. A. and Morrison, A. (2014). Ten categories of entrepreneurial climate to encourage rural tourism development. *Annals of Leisure Research*, 17(1), 99-115. <https://doi.org/10.1080/11745398.2014.890232>
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Bülent Ecevit üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 209-226.
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. *The SAGE handbook of applied social research methods*, 2, 214-253.

- Mirzanti, I. R., Simatupang, T. M. and Larso, D. (2015). Mapping on entrepreneurship policy in Indonesia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 169, 346–353. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.319>
- Morgan, D. L. (1996). *Focus groups as qualitative research* (C. 16). New York: Sage publications.
- Naudé, W. (2013). *Entrepreneurship and economic development: Theory, evidence and policy* (IZA Discussion Paper No. 7507). IZA – Institute of Labor Economics. <https://docs.iza.org/dp7507.pdf>
- Nel, P., Maritz, A. and Thongprovati, O. (2010). Motherhood and entrepreneurship: the mumpreneur phenomenon. *International Journal of Organizational Innovation*, 3(1), 6-34.
- Neuman, W. L. and Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Pearson Canada Toronto.
- Neumann, T. (2021). The impact of entrepreneurship on economic, social and environmental welfare and its determinants: A systematic review. *Management Review Quarterly*, 71(3), 553–584. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00193-7>
- Nordin, B., Lonik, K. A. T. and Jaafar, M. (2014). Empowering local communities through tourism entrepreneurship: The case of micro tourism entrepreneurs in Langkawi Island. *SHS Web of Conferences*, 12, 1–6. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20141201095>
- Ntshangase, S. D., Ezeuduji, I. O. and Ayanwale, M. A. (2024). Students' perception of tourism entrepreneurship: Composite-based structural equation modelling. *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 20(1), a325. <https://doi.org/10.4102/the.v20i1.325>
- OECD. (2003). *Girişimcilik ve yerel ekonomik kalkınma*. Ankara: OECD Yayınları. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/tr/publications/reports/2003/03/entrepreneurship-and-local-economic-development_g1gh302a/9789944242028-tr.pdf, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Önce, A. G. and Marangoz, M. (2014). Ekonomik büyüme ve kalkınmada girişimciliğin rolü ve önemi (The importance and role of entrepreneurship in economic growth and development). *On Eurasian Economies* 2014, 862–870.
- Özsungur, F. (2019). The effects of technology acceptance and use behaviour on women's entrepreneurship motivation factors. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(3), 367-380.
- Öztürk, İ. (2008). *2008 Girişimcilik raporu*. İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği (İGİAD) Yayınları: 8, Raporlar: 1, İstanbul.
- Öztürk, M. (2016). *Türkiye’de kadın girişimcilik: kadınları girişimciliğe yönelten faktörler, karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Séraphin, H., Butler, C. and Vanessa, G.G.B. (2013). Entrepreneurship in the tourism sector: A comparative approach of Haiti, Coastal Kenya and Mauritius. *Journal of Hospitality & Tourism*, 11 (2), 72-92.
- Sirkeci, O. (2013). Sürdürülebilir kalkınma mali teşvikler ve mikron girişimcilik. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 6(3), 54–62.
- Sontay, G., Yetim, H., Karamustafaoğlu, S. and Karamustafaoğlu, O. (2019). Developing an entrepreneurship scale for 5th grade students. *International Journal of Educational Methodology*, 5(2), 203-220. doi: 10.12973/ijem.5.2.203
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). *Türkiye girişimcilik stratejisi ve eylem planı 2015–2018*. <https://www.sbb.gov.tr> (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2025).
- Tuncer, M. ve Doğan, S. (2018). Girişimcilik eğiliminde eğitimin etkisi: Turizm işletmeciliği öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 97–108. <https://doi.org/10.29228/touraj.433290>
- Walter, S. G. and Block, J. H. (2016). Outcomes of entrepreneurship education: An institutional perspective. *Journal of Business Venturing*, 31(2), 216–233. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2015.10.003>

- Xanthopoulou, P. and Sahinidis, A. (2025). Exploring the impact of entrepreneurship education on social entrepreneurial intentions: A diary study of tourism students. *Administrative Sciences*, 15(3), 111. <https://doi.org/10.3390/admsci15030111>
- Yalçın-İncik, E. ve Uzun, N. B. (2017). Bireysel girişimcilik algı ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 471-485.
- Yılmaz, E. ve Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 / 2009, 195-203.
- Yılmazdoğan, C. ve Kaşlı, M.(2011). Turizm algısı ve girişimcilik niyeti ilişkisi: Eskişehir’de bir araştırma, 12. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 30 Kasım – 4 Aralık 2011, Akçakoca – Düzce, s. 591-600.
- Yumuk, G. (2013). Turizm bölümü öğrencilerinin girişimcilik eğitimlerinin girişimcilik eğilimlerine etkisi. *Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. E-Dergi*, 2(2), 96–120.
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Önlisans Atlası. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-anasayfa.php> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Aşçılık Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30002> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=11007> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=72100> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Kültürel Miras ve Turizm Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=39013> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Lisans Atlası. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php> (21 Kasım 2024 tarihinde erişilmiştir).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Rekreasyon Yönetimi (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=19044> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Rekreasyon Yönetimi (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=28002> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=38005> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turist Rehberliği Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=39025> (21 Kasım 2024 tarihinde erişilmiştir).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm Animasyonu Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30106> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm İşletmeciliği (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10208> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm İşletmeciliği (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=20084> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Otel İşletmeciliği (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=20085> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Otel İşletmeciliği (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=19024> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30108> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Seyahat Hizmetleri (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=29022> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Seyahat Hizmetleri (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Kurulu Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=11413> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). Turizm ve Seyahat Hizmetleri Programı Bulunan Tüm Üniversiteler. Yükseköğretim Program Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30109> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).